

Učesnici iz Hrvatske u diskusiji o nacionalnom pitanju u NRPJ 1923. godine

Sve do 1923. godine potcjenjivan je značaj nacionalnog pitanja u jugoslavenskom radničkom pokretu. Pod snažnim pritiskom događaja i kretanja u nacionalno ugnjetenim zemljama, posebno pod uticajem borbe nacionalnih snaga u Hrvatskoj protiv velikosrpske buržoazije, u radničkom pokretu u toku 1923. počinje se sagledavati dubina i značaj nacionalnih osjećanja i kompleksnost međunacionalnih odnosa i nacionalnog pitanja.

Radi što uspješnijeg spoznavanja nacionalnog pitanja u zemlji, na Drugoj zemaljskoj konferenciji KPJ, u svibnju 1923, donesen je zaključak da se u štampi Nezavisne radničke partije, posredstvom koje je djelovala KPJ, pristupi široj diskusiji o nacionalnom pitanju u Jugoslaviji. U toku diskusije, u drugoj polovini 1923. godine, ispoljeno je nekoliko pravaca i struja, ali se uglavnom mogu svesti na dvije osnovne linije — ona koja je bila bliža starim shvaćanjima negiranja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji i ona koja se borila za priznavanje nacionalnih osobenosti Hrvata, Slovenaca i Srba.

U prva 3—4 mjeseca diskusije bilo je vrlo malo predstavnika iz Zagreba. Tome su doprinijela opća shvaćanja u centralnim rukovodstvima KPJ o nacionalnom pitanju, gdje su preovladavali kadrovi koji su bili na starim pozicijama ili su zastupali kompromis između starih shvaćanja i novih intencija što su imale najjače impulse upravo u Zagrebu i Ljubljani.

Ni u jednom od najznačajnijih priloga diskusiji do kolovoza — uvodniku u *Radniku-Delavcu* od 31. maja 1923, koji je otvorao diskusiju, zatim u priložima Pavla Pavlovića i Triše Kaclerovića ne spominje se postojanje Hrvata i Slovenaca kao posebnih naroda.¹

Bez sumnje je to bio jedan od razloga što se prvi prilozii diskusiji iz Hrvatske pojavljuju tek u kolovozu 1923. Uključivanju diskutanata van Srbije, u kolovozu, doprinijela je smjelija diskusija anonimnog diskutanta iz Čačka potkraj srpnja 1923. u kojoj se prvi put u centralnora listu NRPJ govori o postojanju Srba, Hrvata i Slovenaca kao posebnih naroda. Iako oni, po njegovom mišljenju, govore istim jezikom, ipak se ne osjećaju jednim narodom. On kao najpogodniji oblik uređivanja međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji predlaže federaciju ravnopravnih zemalja, koje bi bile uspostavljene slobodnim narodnim plebiscitom.² Prvo se u zagrebačkoj *Borbi*, 9. kolovoza 1923, pojavljuje poziv na diskusiju o nacionalnom pitanju i uje-

¹ *Radnik-Delavec*, br. 55 i 56, 24. i 28. lipnja 1923. *Borba*, Zagreb, 27. srpnja 1923. Arhiv KPJ, fond KI 1923, br. dok. 35 i 41.

² Nacionalni problem u Jugoslaviji, *Radnik-Delavec*, br. 65, 29. jula 1923.

dno prvi prilog diskusiji Ante Cilige iz Zagreba. Priznavajući da su mnogi elementi međusobnih utjecaja, etničke bliskosti itd. vodili ka nacionalnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca, Ciliga smatra da do toga jedinstva nije moglo doći uglavnom uslijed ekonomskih razlika, nejednakog stepena razvoja i stranih utjecaja. Po njegovom mišljenju, do stvaranja ujedinjene države Srba, Hrvata i Slovenaca došlo je uglavnom pod utjecajem spoljnih faktora, bez istinske želje nekih političkih vođa da se ona osnuje. Velikosrpska buržoazija, na čelu sa Nikolom Pašićem, koja je željela veliku Srbiju, i velikohrvatska buržoazija, koja je zahtijevala trijalizam u okviru Austro-Ugarske, razvojem događaja na svjetskoj pozornici, po mišljenju Cilige, bile su prisiljene da prihvate jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, koje »nije iskreno željela nijedna društvena grupacija u južnoslovenskim zemljama«.

Ta »na silu sagrađena« tvorevina, uslijed opće privredne, kulturne i druge heterogenosti i opće razjedinjenosti, pružala je povoljnu podlogu za nacionalno ugnjetavanje i međunacionalne borbe. Veliksrpska buržoazija, zahvaljujući uspjesima u ratu i milosti sila Antante, uzela je svu vlast u svoje ruke, zapostavila vlastitu akumulaciju kapitala i otpočela bezobzirnu pljačku ostalih naroda. Protiv te pljačke i hegemonije srpske buržoazije, po mišljenju Cilige, ustaju sve pokrajine i sve klase uz istaknutu ulogu Hrvatske. Hrvatska buržoazija, istupajući sa parolom autonomije, zapravo se bori za političku i ekonomsku ravnopravnost sa srpskom buržoazijom. Zbog snage seljačkog pokreta u Hrvatskoj, koncentriraju se buržoacija i ostale grupacije oko HRSS. Radić hoće vlast i pošto ne može da ostvari veliku Hrvatsku, on je za Jugoslaviju. I tako, po mišljenju Ante Cilige, dolazi do čudne situacije u kojoj velikosrpski hegemonisti svojom centralističkom politikom, koju vode u ime Jugoslavije, guraju nesrpske narode u tabor protiv Jugoslavije, a Stjepan Radić, boreći se za autonomiju ili konfederaciju, odnosno za saniranje odnosa u zemlji, u krajnjem slučaju bori se za održavanje jugoslavenske državne zajednice.

U svom drugom prilogu diskusiji, objavljenom u zagrebačkoj *Borbi* 30. kolovoza 1923, Ciliga piše da je velika zabluda što se misli da je nacionalno pitanje u Jugoslaviji rezultat konkurentne borbe nacionalnih buržoazija, odnosno da je nacionalno pitanje samo problem buržoazije. Takav odnos prema tome akutnom problemu svakoga višenacionalnog društva doveo je do opasne pojave — potcjenjivanja nacionalnooslobodilačkih pokreta. Po mišljenju Cilige, potcjenjivanje u cjelini nacionalnog pitanja i nacionalnooslobodilačkih pokreta zapaža se naročito u Srbiji, što predstavlja veliku opasnost, jer je Srbija duhovni centar revolucionarnoga radničkog pokreta u cijeloj zemlji. Na kraju, on posebno podvlači neophodnost i nužnost saradnje NRPJ sa najjačim nacionalnim pokretom u zemlji — Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom.³

Uz prihvatljiva zapažanja i razotkrivanja posebno nekih slabosti u politici KPJ u nacionalnom pitanju, Ante Ciliga iznosi neke netočne tvrdnje, na primjer, da je najveći dio klasa i grupacija u jugoslavenskim zemljama prije 1918. godine bio protiv ujedinjenja. Naprotiv, mnogi dokumenti nam potvrđuju da je pretežan dio južnoslovenskih naroda želio ujedinjenje.

³ Ante Ciliga (Mbr), *Borba*, Zagreb, 30. VIII 1935.

Po završetku općinskih izbora, potkraj kolovoza 1923, nastavlja se drugi dio diskusije u kome sudjeluju najistaknutiji jugoslavenski marksisti toga vremena. Koristeći se velikim revolucionarnim iskustvom i dosta dobrim poznavanjem marksističke nauke, najistaknutiji rukovodioci revolucionarnoga radničkog pokreta u zemljama Jugoslavije, kao diskutanti, počinju analitički da raščlanjuju i razrađuju najvažnije probleme iz oblasti nacionalnog pitanja i međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji.

Taj dio diskusije otvara August Cesarec, sa svojim opsežnim prilogom pod naslovom »Nacionalno pitanje i naši zadaci«, objavljenom prvi put u četiri nastavka u zagrebačkoj *Borbi* — 16, 23. i 30. kolovoza i 6. rujna 1923. godine.⁴

Cesarec se u uvodnom dijelu svoje rasprave razračunava sa poznatom tezom koju su do tada, a i poslije toga, podržavali mnogi rukovodioci i pioniri marksističke misli ne samo u Jugoslaviji, već i van nje, da je Jugoslavija isključivo rezultat svjetskog rata. Analizirajući i otkrivajući slabosti i nedorečenosti te teze, Cesarec dokazuje da je ujedinjenje rezultat niza faktora i dužeg istorijskog razvojnog puta južnoslavenskih naroda, kao i njihove nacionalne revolucije, koju sticajem okolnosti, izvodi buržoazija u ratnim uslovima. Kao i svaka druga nacionalna oslobodilačka borba, ističe Cesarec, i ta jugoslavenska revolucija jest progresivna, jer pruža šire mogućnosti za oslobođenje od feudalnih ostataka, omogućava bržu akumulaciju nacionalnog kapitala, pospješuje podizanje industrije i privrede, što neminovno vodi brojčanom porastu radničke klase i njenoj sve većoj spremnosti za klasnu borbu i socijalnu revoluciju. Radi potvrde tih svojih misli, on povlači paralelu između konzervativne uloge Južnih Slavena u revolucionarnoj 1848. godini, kada su se borili protiv revolucije u Austriji i Mađarskoj, i progresivne uloge oslobodilačkog rata Srbije protiv konzervativnije apsolutističke Austro-Ugarske za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje Južnih Slavena.

Zatim, Cesarec postavlja i pokušava da razradi problem odnosa između nedograđene buržoaske strukture u zajedničkoj državi i nužnosti borbe radničke klase protiv te buržoazije koja, izgrađujući svoju ekonomsku bazu, indirektno povećava moć radničke klase i stvara uslove za radničku revoluciju. S obzirom na stepen razvoja i nedovoljnu snagu još nerazvijene radničke klase, proces pripremanja odlučne bitke u Jugoslaviji, prema Cesarcu, mora biti duži i prilagođen unutarnjim uslovima. U nedovoljno razvijenom društvu, kakva je Jugoslavija, jedina mogućnost obračuna sa buržoazijom nalazi se u sporazumu radničke klase sa masom seljaštva koje je, sticajem prilika, u Jugoslaviji došlo pod uticaj buržoazije.⁵

Orijentacija seljaštva koje je većina u zemlji, pa i znatnog dijela radničke klase, prema nacionalnim parolama buržoazije, mora pojačati interes radničkog pokreta za te mase i ponukati ga da ozbiljno razradi svoju nacionalnu politiku.

⁴ Opširnije vidi: *Stanislava Koprivica-Oštrić*, Udio Augusta Cesarca u diskusiji o nacionalnom pitanju u KPJ 1923. godine, *Putovi revolucije*, 1966, br. 6, 109—119.

⁵ *August Cesarec*, Nacionalno pitanje i naši zadaci, *Borba*, Zagreb, br. 30, 16. augusta 1923, 4. Cesarec, uz ostalo, kaže: »I što je zlo, mi seljaštvo danas gotovo celo, pa i seoski proletarijat vidimo na strani buržoazije, vidimo ga kako se kupi oko parola koje nisu naše, nego buržoaske, oko parola nacionalnosti.«

Cesarec pokušava da nađe odgovor na pitanje, zašto je došlo do ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca ratom, a ne narodnom revolucijom. Dokazuje da je uslijed ekonomske, privredne i kulturne raznolikosti i neujednačenosti razvitka južnoslavenskih pokrajina, veoma slabog razvitka privrede, zaostale kulture, zatim jakih utjecaja prošlosti i miješanja spolja, rascjepkanosti svih društvenih klasa, uključujući i radništvo, kao i orijentacije južnoslavenske buržoazije prema različitim ekonomskim interesnim sferama, do ujedinjenja Južnih Slavena moglo doći samo ili u toku svjetskoga rata ili u sklopu svjetske ili, barem, evropske revolucije.

Slobodne južnoslavenske zemlje, Srbija i Crna Gora, koje su trebale da posluže kao baza za okupljanje naroda i nacionalnooslobodilačkih pokreta drugih južnoslavenskih naroda, uslijed svoje privredne nerazvijenosti i pritiska spolja, nisu bile kadre da na klasičan način izvrše nacionalnu revoluciju svih Južnih Slavena. Usmjeravanje »prečanske« buržoazije prema srpskoj buržoaziji značilo bi obrat od višeg razvojnog stepena ka nižem i zato je ona, potpomognuta seljaštvom, već od početka svoje revolucije gledala ostvarivanje nacionalnih ciljeva, u osloncu na habsburšku državu, odnosno na njemačku i mađarsku buržoaziju kod kojih je vidjela ružičastije perspektive za vlastiti ekonomski razvitak, nego kod srpske buržoazije.⁶

No, sticajem prilika, potkraj prvoga svjetskoga rata, kada se ukazala neminovna propast Austro-Ugarske, hrvatska i slovenačka buržoazija okrenula se prema Srbiji, očekujući tako povoljnije uslove za svoj budući ekonomski razvitak. U novoj državi ona je očekivala ravnopravan položaj sa srpskom buržoazijom, ali ova, zahvaljujući nizu povoljnih okolnosti, a naročito podršci Antante i srpskog seljaštva, zavodi svoju hegemoniju. U vrijeme rasula Austro-Ugarske Monarhije, dok je još uvijek dio krupnije hrvatsko-slovenačke buržoazije bio kolebljiv, hrvatsko seljaštvo stvara svoj nacionalni front i nastavlja borbu za nacionalnu ravnopravnost, iz čega rezultira progresivnost hrvatskoga seljačkog pokreta, kao nacionalnooslobodilačkog, na koji radnička klasa mora da računa.

Cesarec dalje tvrdi da velikosrpska buržoazija, izvršivši formalno ujedinjenje, nije dozvolila da nastanu uslovi za stvarno idejno ujedinjenje, već je zavodenjem hegemonije, nasilja i nacionalnog ugnjetavanja, izazvala međusobno udaljšavanje južnoslavenskih naroda: »Premda smo mi objektivno jedan narod, mase se danas više nego ikada subjektivno takvim ne osjećaju, nego baš naprotiv, i to je ono iz čega mi neizbježno moramo povući zaključak da Jugoslavija, imajući u svome postanku princip nacionalne države, danas faktično predstavlja državu nacionaliteta, državu narodnosnu.«⁷

Osnova srpsko-hrvatskog sukoba je u tome što je ekonomski slabija srpska buržoazija zaštićena političkom hegemonijom protiv ekonomski jače i sposobnije hrvatske buržoazije; što srpsko seljaštvo radi prolaznih sitnih koristi, gledajući svoje interese, znatnim dijelom ide za srpskom buržoazijom, postavljajući se tako protiv hrvatskog seljaštva koje je protiv

⁶ August Cesarec, Razvoj i pouke naše nacionalne revolucije, *Borba*, br. 37, 23. VIII 1923, 3.

⁷ August Cesarec, Osnovni naš nacionalni stav federalizam, *Borba*, br. 32, 30. VIII 1923. godine.

nacionalnog ugnjetavanja i što se Srbi, iako klasno, a djelomično i politički potlačeni, prema ostalim narodima predstavljaju kao vladajuća nacija, dok se cio hrvatski narod, bez obzira na klasnu pripadnost — buržoazija, seljaštvo, radništvo itd., osjeća nacionalno potlačenim. On smatra da bi se ista paralela mogla povući između Srba i ostalih naroda, pa shvaćali ih »teritorijalno kao Crnogorce«, ili nacionalno kao Slovence, Makedonce i nacionalne grupe.

Svi su ti narodi »protiv gospodstvujuće nacije Srba povelili borbu za samoopredjeljenje« i istakli program federacije ili autonomije.

Ističući da iza »srpske parole centralizma«, osim stvarne hegemonije i reakcije, leži apstraktni princip narodnog jedinstva, Cesarec pokušava da objasni parole federalizma i autonomije koje su, kako kaže, »nažalost«, mjesto radničkog pokreta istakli hrvatska buržoazija i seljaštvo. Svako sukobljavanje sa parolama federacije, autonomije i konfederacije ide u prilog velikosrpskom hegemonizmu.

Komunistička partija Jugoslavije, kaže Cesarec, prvo je bila jedan od najaktivnijih pobornika nacionalnog jedinstva, a kada se vidjelo da ta parola ne prolazi u ugnjetenim zemljama, istakla je parolu o pravu naroda na samoopredjeljenje, što je nedovoljno i nekonkretno. Članovima Partije moraju biti sveta i neprikosnovena stvarna opredjeljivanja naroda i ako narodi pojedinih pokrajina traže autonomiju, bilo to unutar države kao Slovenci, bosanski muslimani i Crnogorci, ili van nje i tek u sklopu jedne šire federacije kao Makedonci, pa možda i Crnogorci, ili konfederaciju, kao što to traže Hrvati, oni to moraju poštovati.⁸

Radnički pokret prihvaća sve oblike vlasti koji vode oslobođenju i slobodnijem životu naroda, to više, što federacija, autonomija ili konfederacija i slično, nisu cilj radničke klase, već sredstvo za istinsko oslobođenje naroda i u krajnjem slučaju za odumiranje nacija.

Cesarec dalje razrađuje najpogodniji oblik države u višenacionalnoj državnoj zajednici u periodu od nacionalne revolucije do proleterske revolucije i nedvosmisleno se opredjeljuje za federativni oblik. No radi poštivanja narodnog opredjeljenja, on misli da treba prihvatiti i druge oblike, na primjer, konfederaciju, koju zastupa Hrvatska republikanska seljačka stranka, jer ona vodi završetku nacionalne revolucije Hrvata i ide direktno protiv nacionalnog ugnjetavanja. Čak i u slučaju da hrvatski narod istakne i zahtjev za raskid i izdvajanje iz Jugoslavije, radnički pokret bi morao to da podrži, ali u isto vrijeme morao bi da se bori za republikansku federaciju sa ostalim južnoslovenskim narodima, sa najširim demokracijom odozdo, uključujući u tu zajednicu i srpski narod. Takav razvitak hrvatske nacionalne revolucije, po mišljenju Cesarca, ne bi imao veće štetne posljedice za nacionalnu revoluciju i bio bi prolazno opasan po jedinstvo i glavni zadatak Partije, pripremanje proleterske revolucije.⁹

Cesarec vjeruje u kompromis hrvatske buržoazije i vodstva HRSS sa srpskom buržoazijom, ali u tom slučaju predviđa sigurno demaskiranje politike hrvatske buržoazije u očima hrvatskih masa i konačno opredjeljivanje tih masa za nacionalnooslobodilačku i proletersku revoluciju. Ta-

⁸ Isto.

⁹ *August Cesarec, Federacija kao etapa od nacionalne revolucije ka proleterskoj, Borba*, br. 33, 6. septembra 1923, 3.

kode vjeruje da će većina hrvatskog naroda prihvatiti federaciju i da taj oblik državnog uređenja u Jugoslaviji pruža najpodesnije uslove za djelovanje radničkog pokreta, jer omogućuje najuspješnije objedinjavanje socijalnih, odnosno klasno-revolucionarnih i nacionalno ugnjetenih snaga. I Cesarec misli da se nacionalno pitanje i međunacionalne protivrječnosti ne mogu do kraja riješiti u kapitalističkom sistemu, posebno u onim krajevima gdje živi izmiješano stanovništvo u kojem buržoazija ima najpogodnije tle za širenje nacionalizma i šovinizma.

Proletarijat ne očekuje od federacije u kapitalističkom poretku rješenje svih pitanja, ali taj oblik države može da pospješi osvješćivanje naroda iz »tlapnja nacionalističkih«, da za proletarijat stvori čišće odnose u svrhu njegove klasne borbe i pripremanja proleterske revolucije. Taj oblik će omogućiti masama da izžive nacionalizam, da se oslobode od historijskog nasljeđa i da se pokrenu u borbu za demokratski centralizam, »koji će se prije ili kasnije, već poslije proleterske revolucije u ovakvom ili onakvom vidu pokazati neophodnom potrebom balkansko-podunavskih naroda radnika i seljaka«.¹⁰

Uočavajući svu dubinu nacionalnih osjećanja i nasljeđa, Cesarec dozvoljava da se federalistički oblik održi u višenacionalnim zajednicama i poslije pobjede proleterske revolucije. U pogledu balkanske federacije ističe veoma interesantu novinu — da do ostvarivanja te federacije može doći samo odozdo sređivanjem stanja i pobjedom klasne ili oslobodilačke borbe u pojedinim zemljama. Drugim riječima, parola o podunavsko-balkanskoj federaciji čista je fraza, ukoliko pojedine zemlje i narodi na ovom prostoru, a posebno u višenacionalnoj Jugoslaviji, ne urede svoje međusobne odnose. S obzirom na to da su do tada gotovo svi jugoslavenski i drugi marksisti isticali jedino apstraktni vid balkanske federacije, ovo uočavanje teškoća na putu ostvarenja toga projekta i uočavanje značaja rada odozdo za rješavanje problema pojedinih naroda, bila je novina. Za njega je Jugoslavija progresivni činilac, jer obezbjeđuje povoljnije mogućnosti za sveopći napredak, a posebno za jačanje snaga radničke klase i za izvojevanje konačne pobjede nad buržoazijom.

U toj fazi diskusije, djelomično kao lični doprinos, a dijelom kao rezultat dotadašnjeg toka diskusije, pojavio se oko polovice rujna projekat Rezolucije o nacionalnom pitanju za predviđenu konferenciju NRPJ koju je napisao Đuro Cvijić. U njoj se prvo iznosi misao da u kapitalističkom društvu neminovno vladaju nacionalno ugnjetavanje, neprijateljstva, ratovi i šovinizam i da ratovi ne rješavaju te probleme, jer je, na primjer, prvi svjetski rat uništio sistem ugnjetavanja stare srednje Evrope, ali je na njegovo mjesto doveo novo nacionalno ugnjetavanje inaugurisano Versajem i drugim međunarodnim ugovorima.

Iako misli da je stvaranje zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca jedan od rezultata prvoga svjetskoga rata, Cvijić dopušta da su ujedinjenjem »stvoreni objektivni uslovi za proces formiranja jednog naroda iz triju srodnih naroda«, ali konkretna situacija, opterećena razlikama i naročito ekonomskim suprotnostima triju nacionalnih buržoazija, nije dozvolila zbližavanje, već, naprotiv, omogućila da se naslijeđene razlike još više

¹⁰ Isto, 4.

uvećaju. On, takođe, misli da ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca nije uslijedilo kao rezultat razvoja nacionalne svijesti o potrebi toga ujedinjavanja, koje se završava nacionalnom revolucijom i samoopredjeljivanjem odozdo, već je izvršeno bez dovoljno priprema i bez pitanja narodnih masa sporazumom hrvatske i slovenačke buržoazije sa pobjedničkom srbijanskom buržoazijom i njenom militarističkom monarhijom.¹¹

Taj sporazum hrvatske i slovenačke buržoazije sa srpskom buržoazijom nastao je prvenstveno kao rezultat straha od revolucionarnih pokreta i nepovoljnoga međunarodnog položaja hrvatske i slovenačke buržoazije. Poslije ujedinjenja iz istih razloga činila je hrvatska i slovenačka buržoazije ustupke srpskoj buržoaziji i tako joj pomogla da, uz ostale povoljnije uvjete, zavede apsolutnu hegemoniju nad Hrvatima i Slovencima, što je vodilo sve većem udaljavanju naroda od ideje nacionalnog jedinstva. Osnovni je nosilac zaoštavanja međunacionalnih suprotnosti ugnjetачka politika srpske buržoazije koja je već ranije okušala svoje osvajačke apetite. Da bi sebi obezbijedila sigurnu pljačku, srpska buržoazija uzela je u svoje ruke vojni i državni aparat u Kraljevini i legalizovala svoj hegemonizam pomoću nametnutoga Vidovdanskog ustava. Neposredni rezultat uvođenja velikosrpske hegemonije, podvlači Cvijić, jeste odbrambeno nacionalno grupisanje hrvatskog i slovenačkog naroda, kao i naroda »Makedonije, Crne Gore, i Bosne«. S obzirom na pretežno seljački karakter stanovništva, osnovna snaga nacionalne borbe koja teži dovršavanju nacionalno demokratske revolucije jeste seljaštvo, naročito u Hrvatskoj, kome se poslije donošenja Vidovdanskog ustava počinju da priključuju i ostale hrvatske mase.¹²

Pošto je konkretnim stanjem i situacijom u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca proces nacionalnog ujedinjavanja zaustavljen i proces nacionalnog razjedinjavanja i nacionalnih suprotnosti Srba prema »Hrvatima i Slovencima s jedne, a prema Makedoncima i Crnogorcima s druge strane«, jači nego ikada ranije, država Srba, Hrvata i Slovenaca ne može se smatrati kao »nacionalna, već kao višenacionalna zemlja u kojoj vladajuća klasa srpske nacije ugnjetava ostale narode«, Cvijić izdvaja kao najosnovnije zadatke radničkog pokreta u Jugoslaviji:

— obranjanje hegemonije srpske buržoazije i omogućavanje dovršetka demokratske buržoaske revolucije u Hrvatskoj i Sloveniji;

— oslobođenje seljaštva u procesu buržoasko-demokratske revolucije od utjecaja buržoazije i stvaranje uslova za obrazovanje radničko-seljačkih vlada;

— u procesu zbližavanja radnog naroda raznih nacija u zajedničkoj borbi protiv kapitalizma stvaranje preduoslova za obrazovanje federacije radničko-seljačkih republika na Balkanu i u Podunavlju.

Baza za formiranje radničko-seljačkih republika Balkana bila bi strogo poštivanje prava svakoga naroda na samoopredjeljenje, uključujući tu i

¹¹ Predlog rezolucije o nacionalnom pitanju za zemaljsku konferenciju NRPJ, Arhiv RPJ, KI, 1923, br. 66. Objavljeno u *Radniku-Delavcu*, br. 80, 23. septembra 1923, u *Borbi*, br. 36, 4. oktobra 1923. i *Glasi slobode*, br. 24, 27. IX i br. 25, 4. X 1923.

¹² U vezi s tim u rezoluciji je zapisano: »Tako se danas čeli nacionalno ugnjetavani hrvatski i slovenački narod kao i narodi u Makedoniji nalaze u pokretu da završe svoju nacionalnoburžoasku revoluciju.«

pravo na otcjepljenje o kome bi se trebalo odlučivati demokratskim plebiscitom. U vezi sa tim Cvijić dokazuje da pravo na otcjepljenje u uslovima Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca ne znači i njegovo posebno propagiranje i bezuslovno podržavanje. Radnička klasa treba da odluči u svakom konkretnom slučaju o cjelishodnosti izdvajanja i ako bi ono, s gledišta interesa općeg progressa i klasne borbe proletarijata, bilo nekorisno, radnička partija mora da agituje protiv njega, svakako uz puno poštivanje ravnopravnosti među narodima. Uslijed izmiješane nacionalne strukture, geografskih, ekonomskih i drugih veza, poteškoću oko izdvajanja i razgraničavanja činila bi posebno izmiješanost srpskog i hrvatskog stanovništva. Iako smatra da se puno oslobođenje naroda ne može postići revizijom centralističkog ustava, ni sporazumom nacionalnih buržoazija međusobno, Cvijić ipak misli da se NRPJ radi ostvarivanja demokratskog poretka treba da založi za podržavanje borbe za reviziju ustava i za donošenje novoga opšteg zakona koji bi obezbijedio povoljnije uslove za razvitak naroda u zemlji.

Budući da se nacionalne suprotnosti mogu otkloniti samo zajedničkom borbom radničke klase i nacionalno ugnjetenog seljaštva, zadatak je radničkog pokreta da se poveže sa nacionalnooslobodilačkim pokretom, naročito sa seljačkim pokretima koje treba odvojiti od utjecaja buržoazije, pacifizma, iluzija, i da u borbi protiv buržoazije objedini sve nacionalno-oslobodilačke i klasne sile društva. Cvijić u svojoj diskusiji prihvaća djelomično ustavnu borbu kao rješavanje nacionalnog pitanja, što je bilo važan činilac u stavovima Sime Markovića o nacionalnom pitanju, koji je u Partiji pripadao desnici. To samo potvrđuje Cvijićevu originalnost i samostalnost u odnosu na sve struje.

Vrijednost Cvijićeve diskusije predstavljaju upravo originalne analize međunacionalnih odnosa u Jugoslaviji. U pogledu ocrtavanja karaktera hrvatskoga nacionalnog pokreta, njegovi se stavovi podudaraju sa stavovima Augusta Cesarca, uz značajniju razliku, što Cesarec rješavanje nacionalnih problema zahtijeva u okvirima Jugoslavije, a Cvijić baca na širi plan, u okvire Balkansko-podunavske federacije.

Negdje potkraj septembra ili na početku oktobra 1923. publikovana je u Beogradu rasprava dra Sime Markovića »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma«, a nešto kasnije i druga njegova brošura »Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije«, u kojima je dominiralo stanovište da je nacionalno pitanje u uslovima Kraljevine Jugoslavije u suštini ustavno pitanje i da se međunacionalni odnosi u zemlji mogu riješiti uspostavom teritorijalnih autonomija.¹³

U tim raspravama Marković je prvi put među jugoslovenskim marksistima znanstveno dokazao da su Srbi, Hrvati i Slovenci povijesno formirane nacije.

Prvu kritiku Markovićeve knjige »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma« objavio je Ante Ciliga u *Borbi*, 11. listopada 1923. I tu Ciliga pokušava dokazati da je plašnjanju revolucionarnog pokreta poslije snažnoga banjanja u legalnom periodu uvelike doprinijelo neshvaćanje

¹³ Dr Simo Marković, Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma, Beograd 1923. i Ustavno pitanje i radnička klasa Jugoslavije, Beograd 1923.

nacionalnog pitanja u redovima radničke klase. Radnički pokret se svojim negatorskim stavom prema nacionalnom pitanju izolovao od nacionalno-oslobodilačkih pokreta i tako prepustio seljačke i druge ugnjetene mase nacionalnim buržoazijama. Komunistička partija Jugoslavije, podvlači Ciliga, konačno je uočila svoj propust i počela diskusiju o nacionalnom pitanju. Markovićeve rasprava, po mišljenju Cilige, prilog je toj diskusiji ali ona ne odgovara svome zadatku, naročito onaj dio koji govori o jugoslavenskom nacionalnom pitanju. Ciliga optužuje Markovića da potenciranjem ekonomske zaostalosti, nerazvijenosti i upropašćenosti srpske buržoazije u suštini nastoji opravdati srpsku buržoaziju i njenu hegemoniju u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁴

Ante Ciliga nalazi da se pokušaj indirektnog opravdavanja srpske hegemonije nalazi i u prijedlogu Rezolucije o političkoj situaciji koju je za konferenciju NRPJ ranije napisao Triša Kaclerović.

On posebno ističe da bi bilo apsurdno govoriti o srpskoj hegemoniji i imperijalizmu, ako se smatra da srpska buržoazija, obnavljajući i unapređujući opustošenu Srbiju, štiti srpski narod od »pljačke hrvatsko-slovenačkih kapitalista«. Smatra da je takva teorija velika zabluda Sime Markovića i njegovih sljedbenika i da je istovjetna teoriji radikala Nikole Pašića. Ta teorija o uzrocima hrvatsko-srpskog spora ne predstavlja marksističko-ekonomsko objašnjavanje nacionalnih borbi, već »marksističko-ekonomsku odbranu srpske hegemonije«, odnosno na riječima se srpski imperijalizam pobija, a u djelima se brani.¹⁵ Ciliga smatra da takva teorija srpsko-hrvatskih odnosa vodi neminovno ka srpskom imperijalizmu. Slabija razvijenost Srbije od Hrvatske i Slovenije po njegovom mišljenju nije uzrok zaoštravanja odnosa, već samo jedan od faktora koji pospješuju tu borbu i misli da bi sukob bio još silniji da je Srbija razvijenija.

Ističući da je sav hrvatski i slovenački narod za federaciju, on odbacuje Markovićeve teorije autonomije, pošto ona ne znači odstranjivanje velikosrpske hegemonije, već samo njeno ublažavanje.

Ciliga vjeruje da u Jugoslaviji postoje snage sa kojima se može izvojevati federacija i da su te snage sve masovniji pokreti »hrvatski, slovenački, makedonski, pa i crnogorskih seljaka i radnika« koji se već nalaze u jeku borbe za nacionalnu ravnopravnost. Na kraju, Ciliga zaključuje da je jedan od glavnih uzroka pogrešnih stavova KPJ u nacionalnom pitanju to što jugoslavenski pokret, zapravo, vodi »srbijanski pokret«, koji se još od prije rata odlikuje »faktičkim oportunistom osobito u nacionalnom pitanju«. ¹⁶

¹⁴ Ante Ciliga (U prilogima objavljenim u štampi u vrijeme diskusije potpisivao se pseudonimom Mbr.), Za jasnoću i odlučnost u nacionalnom pitanju, *Borba*, br. 37, 11. oktobra 1923. Posebno napada ove misli Sime Markovića: »Srbija je agrarna zemlja, ekonomski daleko zaostala iza prečanskih strana, osobito Hrvatske i Slovenačke; za vrijeme svjetskog rata i to malo srbijanske industrije bilo je upropašćeno i srpska je buržoazija pretrpjela ogromne materijalne štete. Naprotiv tome hrvatska i slovenačka buržoazija, koja je inače jače razvijena, silno se je za vrijeme rata obogatila. Konkurent-ska borba između srpske i hrvatsko-slovenačke buržoazije — kad bi se bila povela u Jugoslaviji na bazi ravnopravnosti bila bi završila sa uspjehom razvijenijeg hrvatsko-slovenačkog kapitala, koji bi nastojao da Srbija ostane čim dalje agrarnom zemljom, kako bi je mogao komotnije pljačkati.«

¹⁵ Isto, 5.

¹⁶ Isto, 6.

Samo nekoliko dana kasnije, u *Borbi*, 18. listopada 1923, dao je Ciliga i ocjenu stavova Đure Cvijića o nacionalnom pitanju, koje je iznio u pomenutom prijedlogu Rezolucije za Zemaljsku konferenciju NRPJ. Cvijiću naročito zamjera što ne govori ništa o razvoju srpsko-hrvatsko-slovenačkih odnosa do stvaranja zajedničke države, zatim o nastanku zajedničke države, o suštini i trajnosti hrvatsko-srpskog spora, a posebno što se ne izjašnjava o nacionalnom jedinstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Pobijajući Cvijićeovu tvrdnju da su hrvatske seljačke mase bile spriječene 1918. godine da dovrše svoju nacionalnu revoluciju, da se ravnopravno ujedine sa Srbima i Slovencima u državnu zajednicu, on podvlači da te mase uopće nisu bile za Jugoslaviju. »Da su one g. 1918. odlučivale bile bi povele rat; ne za ravnopravno nacionalno ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, već uopće protiv ujedinjenja sa Srbijom.«¹⁷

Ciliga ne prikazuje vjerno situaciju u Hrvatskoj i Sloveniji u vrijeme raspada Austro-Ugarske. Ugled i žrtve Srbije u borbi protiv okupatora, zajednički naponi i stradanja hrvatskog i srpskog stanovništva u Hrvatskoj i Bosni, i spoznaja da se Srbi i Hrvati nikada ne mogu razlučiti i teritorijalno razgraničiti, odnosno da su sticajem historijskih prilika primorani da žive zajedno, uvjetovali su svijest o zajedničkoj sudbini i prihvaćanje ujedinjenja u zajedničku državu ne samo kod dijela buržoazije, kako kaže Ciliga, nego i kod znatnog dijela ostalih slojeva svih južnoslovenskih naroda a posebno u svim socijaldemokratskim pokretima u južnoslovenskim zemljama. I obični radnici i seljaci spontano su izlazili na skupove i mitinge u čast ujedinjenja, kao i prilikom dočeka srpske vojske u Hrvatskoj, Sloveniji, Bosni i drugim oslobođenim krajevima. Te mase u takvim uslovima i pri takvom raspoloženju bile su za ujedinjenje sa Srbijom.

Ciliga prihvaća Cvijićeov federalizam, ali primjećuje da je on nepotpun jer ne zahtijeva nacionalnu vojsku. Zaboravlja da postojanje nacionalnih armija u federalnim jedinicama nije obavezna pojava.¹⁸ Ciliga vjeruje da je Radić jedan od postojanijih stubova u izvođenju hrvatske nacionalne revolucije. Kao praktični korak u borbi za rušenje tadašnjeg poretka, on predlaže da NRPJ otvorenim pismom odmah ponudi Radićevoj HRSS pregovore za stvaranje jedinstvenog fronta radnika i seljaka, za ostvarenje »republikanske federacije i radničko-seljačkih vlada«.¹⁹

Na početku novembra Đuro Cvijić u dva nešto šira priloga, pod naslovom »Protiv nejasnoće i zabune u nacionalnom pitanju«, zapravo polemike sa stavovima Ante Cilige. Ciliginu diskusiju smatra i naziva jednim od vido-va općenite pojave »besplodnog i neloyalnog kriticizma u partiji«, koji je nastao kao nužna posljedica objektivne nemogućnosti otvorenih diskusija, zbog teških progona radničkog pokreta. Smatra da su neki stavovi Ante Cilige veoma bliski liniji frankovaca, kao, na primjer, tvrdnja da je

¹⁷ Ante Ciliga, Za jasnoću i odlučnost u nacionalnom pitanju, *Borba*, br. 38, 18. oktobra 1923, 4 i 5.

¹⁸ Tu, uz ostalo, kaže: »Zahtijevajući nacionalno federalističke države mi ćemo na primjer morati zahtijevati i nacionalnu vojsku, dakle povlačenje srbijanske vojske i ostavljanje na svakom teritoriju vojske dotičnog teritorija.«

¹⁹ Isto, 5.

radništvo u Hrvatskoj pljeskalo kapitulaciji hrvatske buržoazije u vrijeme sloma Austro-Ugarske i da je »pomagalo srpsku hegemoniju«. ²⁰

Takođe pobija tvrdnju da je stagnacija radničkog pokreta u Jugoslaviji uslovljena pogreškama Partije u nacionalnom pitanju i dodaje da je do stagnacije došlo pod uticajem objektivnih prilika i niza subjektivnih slabosti pokreta uopće.

Osnovni razlozi lutanja Partije u nacionalnom pitanju, prema Cvijiću, uslovljeni su socijaldemokratskim nasljeđem u toj oblasti, bacanjem težišta na klasni moment, i otežanim djelovanjem radničkog pokreta naročito poslije donošenja Zakona o zaštiti države. Pokušava dokazati da radne mase potlačenih naroda nisu prešle nacionalnim buržoazijama zbog grešaka Partije u nacionalnom pitanju, kako misli Ciliga, nego da su nacionalne buržoazije, zbog nelegalnosti radničkog pokreta, uspjele da iskoriste ne samo nacionalno, nego i socijalno nezadovoljstvo u borbi za svoje »konkurentske interese«. ²¹ Podržavajući Ciliginu borbu protiv stavova Sime Markovića, da je nacionalno pitanje u Jugoslaviji u suštini ustavno pitanje, Cvijić ukazuje i na njegovo neuočavanje suštine federalnih odnosa u Jugoslaviji. ²²

Ubrzo zatim Ciliga je u zagrebačkoj *Borbi* objavio u nastavcima polemički članak pod naslovom »Jedinstveni front revolucionara i oportunistički u kome se uglavnom obračunava sa Đurom Cvijićem i Simom Markovićem«. ²³ U njemu je novo to što Ciliga zahtijeva da se federalistički program proširi i na manje jugoslovenske narode i pokrajine »jer interesi Bosne, Crne Gore, Makedonije i Vojvodine traže da budu to posebni članovi uz Srbiju, Hrvatsku, Dalmaciju i Slovenačku«. ²⁴ U obračunu sa Cvijićem on posebno napada njegovu tvrdnju da revizija ustava znači prvi korak ka rješavanju nacionalnog pitanja, pošto to jedino vodi nagodbi hrvatske i srpske buržoazije i pogoršavanju uslova djelovanja oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta. Pokušava dokazati da je ta Cvijićeva tvrdnja oportunistička pa štoviše i kontrarevolucionarna. KPJ, prema Ciligi, mora prvenstveno istaći parolu federativne republike i radničko-seljačke vlade, a prvi korak u praksi za njeno ostvarenje bio bi ponuda pregovora »za stvaranje jedinstvenoga fronta radnika i seljaka u zemljoradničkim partijama i HRSS«. ²⁵

Posljednji značajniji prilozi diskusiji neposredno pred Treću zemaljsku konferenciju bili su članci Đure Cvijića: »Dva odgovora«, objavljen u *Borbi* 13. prosinca i »U čemu je suština spora«, objavljen prvo u *Borbi* a zatim i u *Radniku*-*Delavcu* od 23. i 30. prosinca 1923. godine. U prvom članku polemizira sa Simom Markovićem, nastojeći da dokaže neosnovanost njegove autonomističke teorije, a zatim odgovara na kritiku Ante Cilige. ²⁶

²⁰ Đuro Cvijić, Protiv nejasnoće i zabune u nacionalnom pitanju, *Borba*, br. 40, 2. XI 1923, 5.

²¹ Isto, 6.

²² Isto, *Borba*, br. 41, 7. XI 1923.

²³ Ante Ciliga, članak u *Borbi*, br. 44, 30. XI 1923, 3 i 4.

²⁴ Isto, 5.

²⁵ Isto, *Borba*, br. 45, 6. decembra 1923.

²⁶ Đuro Cvijić, Dva odgovora, *Borba*, br. 46, 13. decembra 1923.

Ne osvrćući se više na Ciliginu kritiku, Đuro Cvijić u članku »U čemu je suština spora« pokušava da iznese kraći rezime diskusije i da istakne njene rezultate. Smatra da je diskusija dovela do formiranja dva osnovna stava, jednog koji zastupaju Triša Kaclerović, August Cesarec, Kosta Novaković, Rajko Jovanović, Moša Pijade i on, i drugog što ga zastupa Sime Marković i donekle Filip Filipović, koji uporno nastoji da nađe neku srednju liniju. Ne ubraja ni u jednu grupu Antu Ciligu, Životu Milojkovića, Dragutina Gustinčića i više drugih diskutunata. Smatra da su osnovni uzrok zabluda Sime Markovića: vjerovanje u privremeni proces konsolidacije buržoaske demokratije u državi SHS, negiranje značaja činjenice da su Srbi, Hrvati i Slovenci posebni narodi i ubjeđenje da se nacionalno pitanje može riješiti revizijom ustava.²⁷

Rezultati diskusije o nacionalnom pitanju mogli bi se svesti na nekoliko zaključnih misli. Diskusija je svojom širinom i slobodom iznošenja sopstvenih stavova i mišljenja predstavljala prvi referendum u jednoj političkoj partiji u Jugoslaviji. Najznačajniji njeni rezultati jesu: definitivno napuštanje ideje integralnog jugoslavenstva, priznavanje nacionalnih osobenosti Srbima, Hrvatima i Slovencima, doprinos razradi pojedinih teoretskih aspekata nacionalnog pitanja i međunacionalnih odnosa, na primjer uspjele analize oblika autonomije, federalističkih odnosa u višenacionalnoj državnoj zajednici, načini mogućnosti primjene prava o samoopredjeljenju i odvajanju u pojedinim zemljama Jugoslavije itd. Najveći nedostatak diskusije je neuočavanje procesa formiranja ostalih južnoslovenskih nacija. Sve najvrednije tekovine diskusije o nacionalnom pitanju našle su svoje trajno mjesto u rezoluciji Treće zemaljske konferencije KPJ, a zatim i u praksi revolucionarnog radničkog pokreta.

SUMMARY

The author deals with only one part of the history of the Communist Party of Yugoslavia (CPY), namely with the field of its ideology. He also touches the discussions on a national problem started among the members of CPY in 1923, though he is discussing only the attitudes of the members from Croatia — he brings out their opinions in the order of their appearances in party printed material. The author then concludes with the summary of the results of the discussions.

The discussions with their broad and free explaining of members' own attitudes represented the very first democratic referendum of a political party in Yugoslavia. Its best results were: giving up the idea of integral, unique Yugoslav nationality, admitting the national individuality of Serbs, Croats and Slovenes, contribution to better the scheme of theoretical aspects of the national problem and to help the inter-nations relations in a poly-national community of a state etc.

²⁷ Đuro Cvijić, U čemu je suština spora, *Radnik-Delavec*, br. 97, 23. i 98, 30. decembra 1923.